

***Et-Tırâz* Adlı Eserinde Yahyâ b. Hamza el-Alevî'nin (öl. 749/1348) Teşbîh Sanatını İşleyişi**

Mehmet Can Nişli ¹

Hüseyin Günday ²

Öz

Bu çalışma, Yahyâ b. Hamza el-Alevî'nin *et-Tırâz* adlı eserinde teşbîh sanatını ele alış biçimini incelemektedir. Araştırma, teşbîhin beyân ilmi içindeki konumu, mecâz ve istiâreyle ilişkisi, tenbih-matlab tertibi ve istişhâd düzeni üzerine yoğunlaşmaktadır. Nitel, metin merkezli ve betimleyici-analitik yöntemle yürütülen çalışmada, teşbîh bahsinin iç düzeni, kavram kullanımı, tasnif mantığı ve örnekleme biçimi çözümlenmiştir. İnceleme, el-Alevî'nin teşbîhi yalnızca teorik bir belâgat konusu olarak değil, anlamı açıklama, belirginleştirme ve değerlendirme işlevi üstlenen müstakil ve düzenli bir beyân bahsi olarak ele aldığını göstermektedir. Bu yönüyle çalışma, *et-Tırâz*'da teşbîh bahsinin hangi kavramlar etrafında ele alındığını, bu kavramların eserin tertibi içinde nasıl birbirini tamamladığını ve el-Alevî'nin bu bahse nasıl bir öğretici yön kazandırdığını göstermeyi amaçlamaktadır. Ayrıca çalışma, bu bahsin klasik belâgat geleneği içindeki yerini daha açık biçimde belirlemeye katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belâgatı, *et-Tırâz*, Yahyâ b. Hamza el-Alevî, Belâgat, Beyân, Teşbîh

Nişli, Mehmet Can - Günday, Hüseyin. "Et-Tırâz Adlı Eserinde Yahyâ b. Hamza el-Alevî'nin (öl. 749/1348) Teşbîh Sanatını İşleyişi". *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi* 10/3 (01 Eylül 2026): 1198-1222. <https://izlik.org/JA39XN99KJ>
<https://doi.org/10.32711/tiad.1901002>

Geliş Tarihi	02.03.2026
Kabul Tarihi	01.07.2026
Yayın Tarihi	30.09.2026
*Bu CC BY-NC lisansı altında açık erişimli bir makaledir.	

1 Arş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati, Manisa, Türkiye, mehmetcan.nisli@cbu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1095-6095

2 Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Arap Dili ve Belagati, Bursa, Türkiye, hgunday@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7404-5530

Yahyā b. Ḥamza al-‘Alawī’s Treatment of the Art of Tashbīh in al-Ṭirāz

Mehmet Can Nişli¹

Hüseyin Günday²

Abstract

This study examines Yahyā b. Ḥamza al-‘Alawī’s treatment of tashbīh in al-Ṭirāz. It focuses on the position of tashbīh within bayān, its relationship with majāz and isti‘āra, the tanbīh-maṭlab arrangement, and the function of istishhād. Using a qualitative, text-centered, and descriptive-analytical method, the article analyzes the internal organization, terminology, classificatory logic, and evidentiary examples of the tashbīh section. The analysis shows that al-‘Alawī treats tashbīh not merely as a theoretical rhetorical topic, but as an independent and orderly discussion within bayān that explains, clarifies, and evaluates meaning. In this respect, the study aims to show the main concepts around which the tashbīh section in al-Ṭirāz is organized, how these concepts complement one another within the structure of the work, and how al-‘Alawī gives this section an instructional character. It also contributes to a clearer understanding of the place of this discussion within the classical Arabic rhetorical tradition.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, al-Ṭirāz, Yahyā b. Ḥamza al-‘Alawī, Arabic rhetoric, Bayān, Tashbīh

Nişli, Mehmet Can - Günday, Hüseyin. “Yahyā b. Ḥamza al-‘Alawī’s Treatment of the Art of Tashbīh in al-Ṭirāz”. *Türkiye Journal of Theological Studies* 10/3 (01 Eylül 2026): 1198-1222. <https://izlik.org/JA39XN99KJ>
<https://doi.org/10.32711/tiad.1901002>.

Date of Submission	02.03.2026
Date of Acceptance	01.07.2026
Date of Publication	30.09.2026
*This is an open access article under the CC BY-NC license.	

¹ Research Assistant, Manisa Celal Bayar University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric, Manisa, Türkiye, mehmetcan.nisli@cbu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1095-6095

² Professor, Bursa Uludağ University, Faculty of Theology, Department of Arabic Language and Rhetoric, Bursa, Türkiye, hgunday@uludag.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7404-5530

Giriş / Introduction

Teşbîh (التشبيه) kelimesi, sözlükte “benzetmek” anlamını taşıyan تَشَبَّه kökünden türemiştir. Bu kök hem fiil hem de isim türevleriyle, iki şey arasındaki benzerlik, aynılık ya da eşlik ilişkisini dile getirir. Nitekim teşbîh masdarı, “bir şeyi başka bir şeye benzetmek, onun gibi göstermek” anlamını ifade eder.³ Terim anlamıyla teşbîh ise iki varlık veya kavram arasında bir veya daha çok sıfat üzerinden benzerlik ilişkisi kurularak açıkça zikredilen veya takdir edilen benzetme edatlarından birinin yardımıyla birinin diğerine benzetilmesi esasına dayanır.⁴ Klasik tanımına göre teşbîhin dört temel unsuru vardır. Bunlardan ilk ikisi müşebbeh (benzeyen) ve müşebbehün bih (benzetilen) olup, teşbîhin tarafları olarak adlandırılırlar. Kalan ikisi ise teşbîh edatı ve ortak sıfattır. Bu unsurların açık veya zımnî olarak bir arada bulunması, teşbîhi teşbîh yapan aslî şartlardır.⁵

Bu çalışmada teşbîh bahsi, Yahyâ b. Hamza el-Alevî'nin (öl. 749/1348) *et-Tırâz* adlı eseri esas alınarak incelenmektedir. *et-Tırâz*'ı bu inceleme için elverişli kılan husus, müellifin teşbîhi tanım, tasnif, kavram açıklaması, ölçüt ve örnek düzeni içinde birlikte ele almasıdır. Eserde teşbîh sanatı yalnızca tanımlanan bir belâgat konusu olarak kalmaz; ayet, hadis, mensur söz ve şiir örnekleri üzerinden edebî zevki ve anlamı değerlendirme ölçütlerini de görünür kılar. Bu yapı, teşbîh bahislerinde hangi ölçütlerle tasnif yapıldığını ve bu ölçütlerin istişhâd içinde nasıl kullanıldığını takip etmeye imkân tanır.

et-Tırâz üzerine yapılan çalışmalar, konu ve yaklaşım bakımından birkaç ana eğilim altında değerlendirilebilir. İlk eğilim, eserin i'câz ve belâgat teorisi içindeki yerini belirlemeye yönelik çalışmalardan oluşmaktadır. Bu kapsamda Boulachar Murslî, *et-Tırâz*'ı i'câz meselesi bakımından ele alırken⁶, Kâmeş Ahmed eserdeki belâgat anlayışını yenilenme ve yöntem arayışı bağlamında değerlendirmiştir⁷. İkinci eğilim, el-Alevî'nin belâgat düşüncesi, terminoloji kullanımı ve belâgat ilmine katkısı üzerinde yoğunlaşmaktadır. Melike b. Atâllah'ın çalışması el-Alevî'nin belâgat alanındaki katkılarını genel çerçevede incelemektedir⁸. Ali Hüseyin Hamâdî et-Temîmî ise belâgat terimlerinin el-Alevî'deki kullanımını ibdâ', şümül ve işkâl boyutlarıyla değerlendirmiştir⁹.

Üçüncü eğilim, *et-Tırâz*'ın metin yapısı ve istişhâd malzemesine odaklanan çalışmalardan meydana gelmektedir. Ali Şahtû'nun doktora tezi eserin metin yapısını ve iç düzenini ele almakta¹⁰, Leylâ Sa' dullah Nâcî Kur'ânî şahitlerin eserdeki kullanımını incelemektedir¹¹. Menâhil Fahrüddîn Fellîh ise el-Alevî'nin belâgat dersini ve *et-Tırâz*'daki öğretici yönü

3 İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), 4/2189.

4 Abduh Abdülaziz Kilkile, *el-Belâgatü'l-İstılâhiyye* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, ts.), 39.

5 İsmail Durmuş, “Teşbîh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/553-556.

6 Boulachar Murslî, “*Hakikatü'l-İ'câz min Hilâli Kitâbi't-Tırâz*”, *Dirasât Muâsara* 4/3 (2020), 174-184.

7 Kâmeş Ahmed, “*Tecdü'd-Dersi'l-Belâgî 'inde'l-Alevî fi Kitâbihi't-Tırâz*”, *Mecelletü'l-Âdâb ve'l-'Ulûmî'l-İnsâniyye* 23 (2018), 121-132.

8 Melike b. Atâllah, “*el-İmâm Yahyâ bin Hamza el-Alevî ve İshâmâtuhû'l-Belâgiyye*”, *el-Mevkifu'l-Edebî* 45/542 (2016), 167-179.

9 Ali Hüseyin Hamâdî et-Temîmî, “*el-Mustalahu'l-Belâgî 'inde'l-Aleviyyi beyne'l-İbdâ'i ve's-Şümûli ve'l-İşkâl*”, *Mecelletü'l-Âdâb* 98 (2011), 41-55.

10 Ali Şahtû, *Binâ'ü'n-nassi 'inde İbn Hamza el-Alevî* (Cezayir: Vahran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 2016).

11 Leylâ Sa' dullah Nâcî, “*eş-Şâhidu'l-Kur'ânî fi Kitâbi't-Tırâz Yahyâ b. Hamza el-Alevî el-Yemenî*”, *Mecelletü Kulliyeti'l-Terbiyye* 4 (2009), 112-119.

daha genel bir çerçevede değerlendirmektedir¹². Türkiye’de yapılan çalışmalarda ise *et-Tırâz* daha çok me’ânî, haber cümlesi ve isnâd-ı haberî meseleleri bağlamında ele alınmıştır¹³. Bu literatür, eserin belâgat geleneği içindeki yerini farklı açılardan görünür kılmakla birlikte, teşbîhi çoğunlukla genel belâgat tartışmaları, i’câz, terminoloji, metin yapısı veya istişhâd meseleleri içinde sınırlı bir unsur olarak ele almaktadır. Bu nedenle *et-Tırâz*’daki teşbîh bahsinin tertip mantığı, değerlendirme ölçütleri ve öğretici yönü hâlen müstakil ve sistemli bir inceleme konusu olarak ele alınmaya ihtiyaç duymaktadır.

Bu makale, mevcut literatürün ortaya koyduğu birikimi dikkate alarak teşbîhi *et-Tırâz*’ın kendi tertibi içinde müstakil bir beyân bahsi olarak ele almaktadır. Çalışmanın temel meselesi, el-Alevî’nin teşbîhi yalnızca bir söz sanatı olarak değil, mecâz tartışması, istiâreden ayrıldığı noktalar, tasnif düzeni ve istişhâd usulüyle birlikte nasıl açıkladığını göstermektir. Bu çerçevede makale şu sorulara cevap aramaktadır: el-Alevî teşbîhi beyân ilmi içinde ve mecâz tartışması karşısında nasıl ele almaktadır? *et-Tırâz*’da teşbîh ile istiâre arasındaki ayrım hangi ölçütlere göre yapılmaktadır? Tenbih ve matlab tertibi, teşbîhin tanımı, unsurları, kısımları ve örnekleri arasında nasıl bir düzen izlemektedir? Kur’ân, hadis, Hz. Ali’ye (öl. 40/661) nispet edilen sözler ve şiir örnekleri, teşbîh bahsinin açıklanmasında nasıl kullanılmaktadır?

Bu yönüyle makalenin katkısı üç noktada toplanmaktadır. İlk olarak çalışma, *et-Tırâz*’daki teşbîh bahsini mecâzla ilişkisi ve istiâreden ayrıldığı yönler bakımından incelemektedir. İkinci olarak el-Alevî’nin tenbih ve matlab tertibini, teşbîhin tanımından örneklerine doğru ilerleyen öğretici bir düzen olarak değerlendirmektedir. Üçüncü olarak Kur’ân, hadis ve şiir örneklerine dayanan istişhâdî, teşbîh bahsindeki açıklama ve değerlendirme usulünü gösteren bir unsur olarak ele almaktadır.

Yöntem / Method

Çalışma, nitel, metin merkezli ve betimleyici-analitik bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Ana kaynak olarak Yahyâ b. Hamza el-Alevî’nin *et-Tırâzu’l-Mütezzammin li Esrârî’l-Belâga ve ‘Ulûmi Hakâiki’l-İ’câz* adlı eserinin el-Mektebetü’l-Asriyye tarafından 2002 yılında yayımlanan baskısı esas alınmıştır. İnceleme, eserin tamamını veya klasik belâgat tarihinde teşbîh teorisinin bütün seyrini ele almayı amaçlamamakta; özellikle birinci ciltte yer alan teşbîh bahisleriyle sınırlı tutulmaktadır. Bu çerçevede el-Alevî’nin teşbîhi hangi lafızlarla tarif ettiği, bu tarifi hangi gerekçelerle temellendirdiği, önceki belâgat âlimlerinin tariflerine hangi yönlerden itiraz ettiği, teşbîhin mecâz ve istiâreyle ilişkisini nasıl açıkladığı, tenbih ve matlab tertibini nasıl kullandığı, ortak sıfat, teşbîhin kısımları, istişhâd kaynakları ve teşbîhe dair hüküm ve ölçütleri nasıl ele aldığı metin içi okuma, kavram analizi ve tertip çözümlemesi yoluyla incelenmiştir. Gerekli yerlerde el-Alevî’nin aktarım ve yorumları çerçevesinde Abdülkâhir el-Cürçânî (öl. 471/1078), Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1210), el-Mutarrizî (öl. 610/1213), Sekkâkî (öl. 626/1229), İbnü’l-Esir (öl. 637/1239) ve Zemlekânî (öl. 727/1327) gibi isimlerin görüşlerine başvurularak el-Alevî’nin teşbîh bahsindeki tercihleri gelenek içindeki yeri bakımından karşılaştırmalı biçimde değerlendirilmiştir. Kur’ân âyetleri, hadisler, Hz. Ali’ye nispet edilen sözler ve şiir örnekleri ise tahrir veya rivayet tenkidi açısından değil, el-Alevî’nin teşbîh açıklamasında üstlendikleri belâgî işlev bakımından dikkate alınmıştır. Bu sebeple

12 Menâhil Fahrüddîn Fellîh, “ed-Dersu’l-Belâgî ‘inde’l-Alevî fi’l-Tırâz”, *Âdâbu’r-Râfidin* 26 (1994), 171-204.

13 Adem Yener - Eyüp Akşit, “Yahya b. Hamza el-Alevî’nin et-Tırâz Adlı Eserinde Haber Cümlesi ve Isnâd-ı Haberî Konularını İnceleme Yöntemi”, *Mizânü’l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 19 (Aralık 2024), 447-468.

örneklerin seçiminde, teşbîhin tanımı, mecâz-istiâre ayrımı, ortak sıfat, teşbîhin kısımları, keyfiyetleri ve hükümleri açısından açıklayıcı işlev taşıyan şahitler esas alınmıştır. Şiir örneklerinde esas kaynak, el-Alevî'nin *et-Tırâz*'daki kullanımudur; divan kaynaklarına yalnız tespit edilebilen ve gerekli görülen örneklerde destekleyici olarak başvurulmuştur.

1. el-Alevî'ye Göre Teşbîhin Konumu: Mecâz Tartışması ve Teşbîh-İstiâre Sınırı

Yahyâ b. Hamza el-Alevî, *et-Tırâz*'da belâgat bahislerini Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm*'daki tertibine uygun biçimde ele alır ve teşbîhi beyân ilmi kapsamında inceler.¹⁴ Beyân başlığı altında ise istiâre, teşbîh, kinâye ve temsil sanatlarını sıralar. Bu sıralamada teşbîhin istiâreden sonra gelmesi bilinçli bir tertip tercihidir. el-Alevî, istiârenin mecâz oluşunda belâgat âlimleri arasında ittifak bulunduğunu söyleyerek teşbîh bahsini istiâreden sonra ele aldığını belirtir¹⁵. Bu açıklama, onun teşbîhi daha baştan mecâz ve istiâre tartışmasıyla irtibatlı bir bahis olarak gördüğünü gösterir. Bu sebeple *et-Tırâz*'da teşbîh bahsinin ilk meselesi, onun mecâz dairesine girip girmediği ve istiâreden hangi yönlerle ayrıldığıdır.

el-Alevî, teşbîhi kapsamı geniş, idraki güç, elde edilme yolları çetin ve faydası büyük bir beyân bahsi olarak niteler.¹⁶ Bu niteleme, teşbîhin kavranması ve doğru uygulanması bakımından dikkat isteyen bir konu olduğunu gösterir. el-Alevî'nin bu güçlük vurgusu, teşbîhin mecâz dairesi içinde değerlendirilip değerlendirilmeyeceği ve istiâreden hangi yönlerle ayrıldığı meselesiyle bağlantılıdır. Zira lafzın aslı anlamında kalıp kalmadığı ve taraflar arasındaki ilişkinin teşbîh mi yoksa istiâre mi sayılacağı hususunda belâgat âlimleri arasında farklı görüşler bulunmaktadır. Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ (öl. 209/824)¹⁷ ve İbnü'l-Esir¹⁸ gibi isimler teşbîhi mecâz kapsamında değerlendirirken, el-Mutarrizi¹⁹, Sekkâkî ve Zemlekânî gibi âlimler, onu mecâz kapsamı dışında görmüştür. Bunların yanında belâgat uleması arasında teşbîhi bağımsız bir belâgat konusu sayanlar da olmuştur.²⁰ Bu ayrım, el-Alevî'nin teşbîhi neden doğrudan tanım bahsiyle değil, önce mecâz ve istiâreyle ilişkisi bakımından ele aldığını açıklamaktadır.

el-Alevî, teşbîhin mecâz dairesi içinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği meselesini belâgat âlimleri arasındaki ihtilaf çerçevesinde ele alır. Ona göre bu ihtilaf, özellikle benzetme edatının açıkça zikredildiği teşbîhlerle ilgilidir.²¹ Teşbîhi mecâz kapsamında değerlendirenler içinde İbnü'l-Esir'i zikreder ve onun delilini aktarır. İbnü'l-Esir'e göre "زَيْدٌ أَسَدٌ" (Zeyd aslandır) ifadesi mecâz kabul ediliyorsa, "زَيْدٌ كَأَسَدٍ فِي الشَّجَاعَةِ" (Zeyd cesarette aslan gibidir) ifadesinin de mecâz sayılması gerekir. Çünkü iki ifadede de maksat, Zeyd'in cesaret bakımından aslana benzetilmesidir. Benzetme edatının açıkça zikredilmesi, sözün kuvvetini azaltabilir; fakat lafzı mecâz dairesinden çıkarmak için

14 Ebû Ya' kub Yûsuf b. Ebî Bekir es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, thk. Naîm Zerkûr (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1407/1987), 161-432.

15 Yahyâ b. Hamza el-Alevî, *et-Tırâzu'l-Mütezzammin li Esrâri'l-Belâga ve 'Ulûmi Hakâiki'l-Î'câz* (Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2002), 1/135.

16 el-Alevî, *et-Tırâz*, 1/135.

17 Ebû Ubeyde Ma'mer b. el-Müsennâ, *Mecâzü'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Fuâd Sezgin (Kahire: Mektebetü'l-Hâncî, 1381), 1/73.

18 Ziyâeddîn İbnü'l-Esir, *el-Mesellû's-sâir fî edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir* (Kahire: Dâru Nahdati Mısır li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî', ts.), 2/82-83.

19 el-Alevî, *et-Tırâz*, 1/135.

20 Durmuş, "Teşbih", 40/554.

21 el-Alevî, *et-Tırâz*, 1/137.

yeterli görülmez.²² Bu yaklaşımda belirleyici ölçüt, edatın varlığı değil, iki kullanımın aynı benzetme manasına yönelmesidir.

Buna karşılık el-Alevî, Fahreddin er-Râzî, el-Mutarrizî ve Zemlekânî gibi âlimlerin, benzetme edatı açık olan teşbîhleri mecâz kapsamında değerlendirmeyen görüşünü aktarır. Bu görüşe göre mecâz, lafzın kendisi için vaz‘ edildiği aslî anlamın dışında kullanılmasıdır. “زَيْدٌ أَسَدٌ” (Zeyd aslan gibidir) ifadesinde ise “Zeyd” ve “aslan” lafızları aslî anlamlarında kullanılmaktadır. Benzetme, lafızların hakiki anlamlarından çıkarılmasıyla değil, bu iki unsur arasında benzetme edatı vasıtasıyla ortak bir yönün dikkate alınmasıyla meydana gelmektedir. Bu sebeple bu görüşü benimseyenlere göre edatı açık teşbîhler mecâz değil, lafızları hakiki anlamlarında kullanılan bir benzetme türü sayılmalıdır.²³

Teşbîhi mecâz kapsamında değerlendirenler ile bu görüşü reddedenlerin delillerini aktardıktan sonra el-Alevî, kendi tercihinine “وَالْمُخْتَارُ عِنْدَنَا” ifadesiyle işaret eder. Ona göre teşbîh, belâgat içinde müstakil değeri bulunan bir beyân bahsidir. Çünkü teşbîh lafza canlılık, güzellik ve letafet kazandırır; gizli manaları açığa çıkarır ve uzak görünen anlamları muhatabın zihnine yaklaştırır.²⁴ Bununla birlikte el-Alevî, teşbîhin mecâz sayılıp sayılmaması meselesinde kesin ve keskin bir hüküm vermekten kaçınır. Ona göre bu ihtilafın büyük ölçüde lafız ve adlandırma düzeyinde kaldığı, pratikte ise teşbîhin belâgat değerini değiştirmedeği anlaşılmaktadır. Bu yaklaşım, el-Alevî’nin tartışmayı bir tarafın mutlak üstünlüğü şeklinde değil, teşbîhin beyân içindeki açıklayıcı gücünü öne çıkaran daha mutedil bir zeminde ele aldığını gösterir.

el-Alevî, teşbîhin mecâz sayılıp sayılmaması konusunda ihtilafı bütünüyle kapatacak kesin bir hüküm vermemekle birlikte, teşbîh bahsini “مِنْ قَوَاعِدِ الْمَجَازِ فِي ذِكْرِ التَّشْبِيهِ وَحَقَائِقِهِ” ifadesiyle açar.²⁵ Bu başlık, onun teşbîhi mecâz bahisleriyle irtibatlı gördüğünü göstermektedir. Ayrıca bu başlık altında İbnü’l-Esîr’in teşbîhi mecâz kapsamında değerlendiren görüşünü ayrıntılı biçimde aktarması da aynı yönelişi destekler. Bununla birlikte el-Alevî, teşbîhi doğrudan istiâreyle özdeşleştirmez. Nitekim belâgat âlimleri arasında istiârenin teşbîhle ilişkisi konusunda farklı yaklaşımlar bulunmaktadır. Abdülkâhîr el-Cürcânî istiâreyi teşbîhle yakın irtibat içinde değerlendirirken²⁶, er-Râzî²⁷ ve Sekkâkî²⁸ gibi bazı âlimler istiâreyi teşbîhten ayrı bir mecâz bahsi olarak ele almıştır. Bu ihtilaf, teşbîh ile istiâre arasındaki ayrımın yalnız edatın varlığı veya yokluğu üzerinden değil, ifadenin belâgat değeri ve benzetme edatının takdir edilebilirliği bakımından da ele alınması gerektiğini göstermektedir.

el-Alevî, teşbîh ile istiâre arasındaki ayrımı üç ifade biçimi üzerinden ele alır.²⁹ Birinci biçim, benzetme edatının gizli olduğu “رَأَيْتُ قَمَرًا” (Bir ay gördüm) ve “زَارَنِي الْأَسَدُ” (Beni aslan ziyaret etti) gibi kullanımlardır. Bu tür ifadeler istiâre kapsamında

22 el-Alevî, *et-Tirâz*, 1/137.

23 el-Alevî, *et-Tirâz*, 1/137; Abdülkerîm b. Muhammed ez-Zemlekânî, *et-Tibyân fî ‘ilmi’l-beyân el-mutli’ ‘alâ i’câzi’l-Kur’ân* (Bağdat: Matba’atü’l-Ânî, 1964), 38; Fahreddin er-Râzî, *Nihâyetü’l-îcâz fî dirâyeti’l-i’câz* (Beyrut: Dâru Sâdır, 2004), 126.

24 el-Alevî, *et-Tirâz*, 1/136.

25 el-Alevî, *et-Tirâz*, 1/135.

26 Abdülkâhîr el-Cürcânî, *Esrârü’l-Belâga fî ‘ilmi’l-Beyân* (Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2001), 25.

27 Râzî, *Nihâyetü’l-îcâz*, 143.

28 Sekkâkî, *Miftâhu’l-‘ulûm*, 332, 356, 369-370.

29 el-Alevî, *et-Tirâz*, 1/136.

değerlendirildiğinde, istiâre oluşları bakımından ihtilaf bulunmadığını belirtir. İkinci biçim, benzetme edatının açıkça zikredildiği “زَيْدٌ مِثْلُ الْبَحْرِ” (Zeyd, cömertlikte deniz gibidir) türündeki kullanımlardır. el-Alevî’ye göre bu yapıların teşbîh olduğu konusunda da ihtilaf yoktur. el-Alevî, asıl tartışmanın, “زَيْدٌ أَسَدٌ” (Zeyd bir aslandır) gibi, müşebbeh ile müşebbehün bihin birlikte zikredildiği fakat teşbîh edatının kullanılmadığı üçüncü biçim üzerinde yoğunlaştığını, belâgat ulemasının bu noktada iki yaklaşıma ayrıldığını kaydeder.

el-Alevî’nin aktardığına göre er-Râzî ve Zemlekânî’nin de içinde bulunduğu birinci yaklaşım, üçüncü biçimdeki ifadeleri edatı gizli teşbîh sayar ve istiâre kapsamında değerlendirmez.³⁰ Bu görüşün temel gerekçesi, “زَيْدٌ أَسَدٌ” denildiğinde “Zeyd” ile “aslan” lafzının iki ayrı zât olarak kalmasıdır. Bu durum tam bir özdeşleşmeye engeldir. İkinci gerekçe ise istiârenin maksadı olarak görülen, müsteâr minh’e ait özelliklerin müsteâr leh için bütünüyle geçerli olması ilkesinin bu tür ifadelerde gerçekleşmemesidir. Buna göre “زَيْدٌ أَسَدٌ” denildiğinde yalnızca “Zeyd”in aslan olarak bilinen hayvan olduğu ima edilirken, “لَقِيتُ الْأَسَدَ” (Aslan ile karşılaştım) denildiğinde karşılaşılanın bizzat aslanın kendisi olduğu anlaşılır ve gerçek aslana ait özelliklerinin eksiksiz biçimde kastedilene taşındığı varsayılır.

Buna karşılık el-Alevî’nin “ikinci mezhep” olarak aktardığı görüşe göre “زَيْدٌ الْأَسَدُ” (Zeyd aslandır) ifadesi istiâre hakikatine daha yakındır. el-Alevî bu görüşü Ebû’l-Hasan el-Âmidî (öl. 371/981), Ebû Hilâl el-Askerî (öl. 400/1009’dan sonra), İbn Sinân el-Hafâcî (öl. 466/1073), el-Gânimî³¹ ve diğer bazı beyân âlimlerine nispet eder.³² Bu görüşte belirleyici unsur, benzetme edatının zikredilmemesi ve ifadenin mübâlağa bakımından istiâreye yaklaşmasıdır. Böylece ihtilaf, üçüncü biçimdeki ifadelerin edatı gizli teşbîh mi, yoksa istiâreye yaklaşan bir ifade tarzı mı sayılacağı noktasında toplanmaktadır.

el-Alevî, edatı açıkça zikredilmeyen kullanımları, istiâre ile teşbîh arasındaki ayrım bakımından iki kısımda değerlendirir. Birinci kısım, edatın açıkça söylenmesi hâlinde sözün belâgat değerinin zayıfladığı kullanımlardır. Bu tür ifadelerde benzetme ilişkisi lafzen açığa çıkarıldığında, istiârenin sağladığı yoğunluk ve zarafet azalır. el-Alevî bu durumu şu beyitle örneklendirir:

فَأَمْطَرَتْ لَوْلَا مِنْ تَرْجِسٍ وَسَقَتْ
وَرْدًا وَعَصَّتْ عَلَى الْعُقَابِ بِالْبَرْدِ

“Nergisten inciler yağdırarak gülleri suladı.

Dolu taneleriyle hünnapları ısırdı.”³³

Beyitte gözyaşı inciye, göz nergise, yanak güle, dişler doluya, parmak uçları ise hünnaba benzetilmiştir. Ancak bu benzetmeler açık edatla değil, istiâreye yakın bir anlatımla verilmiştir. Bu nedenle el-Alevî’ye göre edatın açıkça zikredilmesi sözün inceliğini azaltır ve örneği istiâreye yaklaştıır.³⁴

30 Râzî, *Nihâyetü’l-Îcâz*, 138; Zemlekânî, *et-Tibyân*, 42.

31 el-Gânimî’nin vefat tarihi tespit edilemediği için burada tarih verilmemiştir.

32 el-Alevî, *et-Tirâz*, 1/108; Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah el-Askerî, *Kitâbü’s-Sinâ’ateyn: el-Kitâbe ve’s-Şi’r*, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî - Muhammed Ebû’l-Fazl İbrâhim (Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 1419), 239, 268, 270.

33 Ebû’l-Ferec Muhammed b. Ahmed el-Gassânî Va’vâ’ ed-Dimaşkî, *Divânü Va’vâ’ ed-Dimaşkî*, thk. Sâmî ed-Dehân (Beyrut: Dâr Sâdır, 2. Basım, 1993), 84.

34 el-Alevî, *et-Tirâz*, 1/109.

İkinci kısımda ise benzetme edatının açıkça zikredilebildiği ve bu durumun sözün belâgat değerini zayıflatmadığı kullanımlar yer alır. el-Alevî bu tür için şu beyti örnek verir:

إِذَا سَفَرَتْ أَضَاءُ شَمْسٍ دَجَن
وَمَالَتْ فِي النَّعْطِ غُصْنٌ بَانٍ

“Yüzünü açtığında, bulutlu günde güneş gibi aydınlatır.
Nazla salındığında, bân dalı gibi eğilir.”³⁵

Bu örnekte benzetme edatının takdiri veya açıkça söylenmesi beytin belâgat değerini zedelemeyiz. el-Alevî, “زَيْدُ الْأَسَدُ” gibi harf-i ta’rîfli kullanımlarda teşbîh takdirini daha mümkün görür. Çünkü harf-i ta’rîf, burada cins anlamı taşıyor ve ifade, “Zeyd bu hayvan cinsine benzer” şeklinde anlaşılabilir elverişli hâle gelir. Ayrıca el-Alevî’ye göre harf-i ta’rîfli kullanım, benzetme edatı olan kâf harfini takdire, nekre kullanımdan daha uygundur. Buna karşılık “زَيْدُ الْأَسَدُ” ifadesinde, Zeyd’in aslan cinsine benzediğinden çok, o cinsten bir fert gibi gösterildiği anlamı öne çıkar.³⁶

el-Alevî, istiâre bahsinde teşbîh ile istiâre arasındaki ayrımı açıklarken teşbîhi “حُكْمٌ إِضَافِيٌّ” (izâfî hüküm) olarak niteler.³⁷ Buradaki hüküm, tek başına müşebbehte veya müşebbehün bihte bulunan bir sıfat değil, bu iki taraf arasındaki nisbet ve benzerlik bağıdır. İzâfî oluşu da bu hükmün ancak iki unsurun birlikte düşünülmesiyle ortaya çıkması anlamına gelir. Buna göre teşbîhte müşebbeh ile müşebbehün bih ayrı ayrı varlığını korur; belâgî değer, bu iki tarafın belirli bir ortak sıfat bakımından birlikte değerlendirilmesiyle ortaya çıkar. İstiârede ise söz, benzetilen şeyin anlam alanında kullanılır, teşbîh bağı ise açıkça mülâhaza edilmez. Bu sebeple teşbîhte ilişki açık veya takdir edilen bir benzetme bağıyla kurulurken, istiârede lafzın başka bir anlam sahasında kullanılması öne çıkar. Bu açıklama, el-Alevî’nin teşbîh-istiâre ayrımını yalnız edatın bulunup bulunmamasına değil, benzetme bağının açık bir nisbet olarak korunup korunmamasına da dayandırdığını göstermektedir.

Sonuç olarak el-Alevî, teşbîh-istiâre ayrımını tek bir ölçüte bağlamaz; edatın açık veya gizli oluşu, tarafların korunması, lafzın aslî anlamı, edat takdirinin sözü zayıflatıp zayıflatmaması ve ifadenin belâgat değeri birlikte dikkate alınır. Bu zemin, el-Alevî’nin teşbîhi hangi tertip ve ölçütlerle tasnif ettiğini incelemeyi gerekli kılar.

2. el-Alevî’nin Teşbîh Sanatını Tasnifi ve Sunuşu

el-Alevî, *et-Tırâz*’da teşbîh bahsini tenbih ve matlab başlıkları altında iki aşamalı bir tertiple ele alır. Tenbihler, teşbîhin mahiyeti, unsurları, faydaları, dereceleri ve ortak sıfat gibi teorik meseleleri açıklayan hazırlık bahisleri niteliğindedir. Matlablar ise bu teorik zemini teşbîhin kısımları, istîşâd kaynakları, keyfiyetleri ve hükümleri üzerinden uygulamaya taşır. Bu yapı, el-Alevî’de teşbîh bahsinin kavramsal açıklama ile örnek merkezli değerlendirme arasında ilerlediğini gösterir. Bu yönüyle el-Alevî’nin sunuşu, teorik düzen ile edebî zevk arasında denge kuran bir belâgat tavrına işaret eder. el-Alevî’nin bazı meseleleri farklı bağlamlarda yeniden ele alması ise tertibin bütünüyle doğrusal bir akıştan ibaret olmadığını gösterir. Bu tekrarlar, teşbîhin farklı yönlerini

35 Ebû Ubâde el-Buhtürî, *Dîvânü'l-Buhtürî*, thk. ve şerh Hasan Kâmil es-Sayrafi (Kahire: Dâru'l-Maârif, 3. Basım, ts.), 5/835.

36 el-Alevî, *et-Tırâz*, 1/109.

37 el-Alevî, *et-Tırâz*, 1/133.

pekiştiren bir sunum özelliği olarak değerlendirilebilir; bu genel tertibin ilk aşamasını ise tenbihlerde kurulan teorik zemin oluşturur.

2.1. Teşbihin Teorik Zemini

Bu başlık altında, el-Alevî'nin tenbihler çerçevesinde teşbihe dair sunduğu kavramsal zemin betimleyici-analitik yöntem ve metin merkezli okuma yoluyla incelenecektir. Teşbihin tanımı, sınırları, ortak sıfat, faydaları, dereceleri ve ortak sıfatın tespiti sonraki tasnif ve hükümlerin temelini oluşturan başlıca unsurlar olarak ele alınmaktadır.

2.1.1. Teşbihin Tanımı ve Sınırları

el-Alevî, teşbihi ele alırken önce onun mahiyetini belirlemeye yönelir. Bu sebeple kendi tanımını vermeden önce el-Mutarrizî ve Zemlekânî'ye nispet ettiği tarifleri zikreder. Bu tarifleri mahiyeti gösterme, sınırları belirleme ve teşbihi istiâreden ayırma bakımından tartışır. Böylece teşbihin tanımı meselesi, *et-Tirâz*'da sadece nakledilen bir bilgi olarak değil, kavramın sınırlarını belirlemeye yönelik bir değerlendirme alanı olarak ele alınır.

el-Alevî'nin aktardığına göre el-Mutarrizî, teşbihi “iki şeyin, kendilerinde bulunan niteliklerden bir nitelikte ortaklığına delâlet etmek” şeklinde tanımlar. el-Alevî bu tarifi iki yönden yeterli görmez. İlk olarak tanımda “delâlet” kavramının kullanılmasını mahiyet tarifi bakımından uygun bulmaz. Çünkü delâlet, bir şeyin başka bir şeye götürmesi anlamına gelir; hâlbuki mahiyet tarifi, kavramın doğrudan ne olduğunu göstermelidir. İkinci olarak bu tarifte benzetme edatına yer verilmemesi, teşbih ile istiâre arasındaki sınırı belirsiz hâle getirir. Bu sebeple el-Alevî'ye göre el-Mutarrizî'nin tarifi, teşbihin mahiyetini ve onu istiâreden ayıran sınırı tam olarak göstermez.³⁸

el-Alevî, Zemlekânî'ye nispet ettiği tarifi de benzer şekilde yeterli bulmaz. Buna göre, Zemlekânî teşbihi, “gizli olanı açığa çıkaran ve uzak olanı yakına getiren belâgat unsurlarından biri” olarak açıklar. Bu tarif, teşbihin faydasını ve belâgat içindeki değerini göstermesi bakımından önemlidir. Ancak el-Alevî'ye göre bir şeyin faydasını belirtmek, onun mahiyetini tarif etmekle aynı değildir. Ayrıca bu tarifte de benzetme edatı açıkça zikredilmediği için teşbihin istiâreden hangi yönden ayrıldığı tam olarak belirginleşmez. Bu nedenle Zemlekânî'nin tarifi, teşbihin sınırlarını belirleme bakımından eksik kalır.³⁹

Bu iki tarife yönelttiği itirazların ardından el-Alevî kendi tanımını “هُوَ الْجَمْعُ بَيْنَ الشَّيْئَيْنِ أَوْ الْأَشْيَاءِ بِمَعْنَى مَا بِوَاسِطَةِ الْكَافِ وَنَحْوِهَا” sözleriyle verir. Buna göre teşbih, iki veya daha çok şeyi belirli bir mana etrafında, kâf ve benzeri benzetme edatları vasıtasıyla bir araya getirmektir. Tanımdaki “iki veya daha çok şey” kaydı, müfred ve mürekkep teşbihleri içine alır. “Belirli bir mana” kaydı, teşbihin ortak vasma dayandığını gösterir. “Kâf ve benzeri edatlar” kaydı ise teşbihi istiâreden ayıran başlıca unsuru belirler. Böylece el-Alevî'nin tanımı, teşbihin taraflarını, ortak mana zeminini ve benzetme edatını birlikte dikkate alarak önceki tariflerde gördüğü eksikleri gidermeyi amaçlar.⁴⁰

Sonuç olarak el-Alevî, kendi tanımını önceki tariflerde gördüğü eksikleri dikkate alarak kurmuştur. el-Mutarrizî'nin delâlet kavramına dayalı yaklaşımını cem' kavramı ile yeniden ifade ederken, Zemlekânî'nin fayda merkezli tarifini mahiyet eksenine çeker. Ayrıca her iki tarifte açıkça yer almayan benzetme edatını tanıma dâhil ederek teşbihi

38 el-Alevî, *et-Tirâz*, 1/135.

39 el-Alevî, *et-Tirâz*, 1/136; Zemlekânî, *et-Tibyân*, 108-109.

40 el-Alevî, *et-Tirâz*, 1/136.

istiâreden ayıran sınırı belirginleştirir. Bu tercih, teşbîhin mahiyetini, taraflarını, ortak mana zeminini ve edat unsurunu birlikte gösterme amacına yöneliktir. Bu tanım ve sınır tartışması, teşbîhin merkezî unsuru olan ortak sıfatın mahiyetini incelemeye zemin hazırlar.

2.1.2. Ortak Sıfat: Mahiyeti ve Türleri

el-Alevî, teşbîhin tarafları arasında kurulan benzerlik bağını ortak sıfat üzerinden açıklar. Ortak sıfat, müşebbeh ile müşebbehün bih arasında ortak kabul edilen mana veya sıfattır. Bu unsur, ifadeye belâgat değeri kazandıran temel eksendir. Çünkü teşbîhin etkisi, çoğu zaman iki tarafın zikredilmesinden ziyade, bu iki taraf arasında hangi ortak sıfatın seçildiğine ve bu yönün muhatapta nasıl bir intiba doğurduğuna bağlıdır. Teşbîhin etkili bir anlatım vasıtası hâline gelmesi, ortak sıfatın mübâlağa imkânı taşımasına ve müşebbehün bihin ortak sıfat bakımından müşebbehten daha üstün görünmesine bağlıdır. Böylece teşbîh, basit bir benzerlik bildirimi olmaktan çıkar; anlamı açıklayan, kuvvetlendiren ve ifadeye edebî değer kazandıran bir sanat hâline gelir. Bu çerçevede el-Alevî, ortak sıfatı tek boyutlu bir benzerlik unsuru olarak ele almaz; duyusal sıfatlardan aklî, vicdânî, hayalî ve vehmî tasavvurlara kadar uzanan geniş bir çerçevede inceler.

İlk kısımda doğrudan duyulara dayalı ortak sıfatlar ele alınır ve görme duyusuna belirgin biçimde öncelik verilir. İşitme, tat, koku ve dokunmaya daha sınırlı temas edilmesi, belâgat anlatısında görsel tasvirin merkezî rolüne işaret eden bir tercih olarak okunabilir.⁴¹ Bu durum, el-Alevî'nin duyusal ortak sıfatı en açık biçimde gözle idrak edilen sıfatlar üzerinden açıkladığını göstermektedir. İkinci kısımda ise dolaylı biçimde duyumsanan ortak sıfatlar esas alınır. el-Alevî bu sıfatları şekil, ölçü ve yapı özellikleri bakımından ele alır. Düzlük ve yuvarlaklık gibi şekle dair nitelikler, büyüklük ve küçüklük gibi ölçüye bağlı özellikler, sertlik ve yumuşaklık gibi yapı sıfatları bu gruba girer.⁴² Bu tasnif, el-Alevî'nin duyusal gerçeklikten hareketle ifadenin belâgat değerini artıran yönleri dikkate aldığını göstermektedir.

Üçüncü kısım, akıl yoluyla kavranan sıfatlardan oluşur. Bu grupta ortak sıfat, düşünme yoluyla idrak edilen bir manadır. İlim, cehalet, kudret, acizlik, cömertlik ve cimrilik gibi sıfatlar bu tür ortak sıfatlar arasında yer alır. Bu nitelikler duyularla doğrudan algılanmaz; ancak akıl, bunların taraflar arasında ortak bir mana olarak bulunabileceğini kavrar. Böylece el-Alevî, teşbîhin yalnız görünür benzerliklere dayanmadığını, aklî manalar üzerinden de kurulabileceğini göstermektedir.⁴³

Dördüncü kısımda el-Alevî, insanın iç dünyasına ait hâl ve duyguların teşbîh yoluyla ifade edilmesini ele alır ve bu kapsamda vicdânî sıfatlara yer verir. İlmin hayata, cehlin ölüme; açlığın ateşe, susuzluğun kızgın sığağa benzetilmesi ile öfke, hüznün ve kin gibi yoğun duyguların ateşin hararetiyle tasvir edilmesi bu grupta değerlendirilir. Böylece soyut duygusal hâller, somut imgeler aracılığıyla daha anlaşılır hâle getirilir ve teşbîhin yalnızca düşünceyi değil, duygu tecrübesini de ifade edebilen bir sanat olduğu ortaya konur. el-Alevî'nin aklî ve vicdânî sıfatları birbirinden ayırması, duyguların ötesine geçen ortak sıfatların iki farklı düzlemde işlediğine işaret eder. Aklî sıfatlar zihinsel ve

41 el-Alevî, *et-Tirâz*, 1/138.

42 el-Alevî, *et-Tirâz*, 1/140.

43 el-Alevî, *et-Tirâz*, 1/140.

kavramsal anlamları, vicdânî sıfatlar ise kalbin ve ruhun doğrudan tecrübe ettiği içsel hâlleri yansıtır.⁴⁴

Son kısımda el-Alevî, ortak sıfatı daha karmaşık zihinsel süreçlerle ilişkilendirerek hayalî ve vehmî sıfatlara temas eder. Hayalî sıfatlar genellikle duyularla bağlantılı tasavvurlara dayanır; uzaktaki bir silüetin ince görünüyorsa kaleme, iri görünüyorsa deveye benzetilmesi bu türün örnekleri arasında yer alır. Vehmî sıfatlar ise daha çok zihinsel kurgu ve kuruntuya dayanır; sevilen birinden ayrılmının bedeninin parçalanmasına veya bir nimetin kesilmesinin ruhun bedenden çıkmasına benzetilmesi bu gruba dâhil edilir.⁴⁵ Bununla birlikte el-Alevî'nin hayalî-vehmî ayrımında kesin ve katı ölçütler koymaktan ziyade, genel hatlarıyla ayrımı işaret eden bir çerçeve sunduğu görülür. Bu durum, onun anlatımında mantikî disiplin noktasında bir zaaf olarak değerlendirilebilecek olsa da, edebî sezgi ve zevkin de yön verdiği bir tercih olarak yorumlanmaya açıktır. Ortak sıfatın bu geniş çerçevesi, teşbîhin sözde üstlendiği fayda ve işlevleri değerlendirmeyi gerekli kılar.

2.1.3. Teşbîhin Faydaları ve İşlevleri

el-Alevî, teşbîhi sözde meydana getirdiği faydalar bakımından da değerlendirir. Zira teşbîh, iki şey arasında benzerlik kurarken aynı zamanda, anlamı güçlendiren, sözü daha etkili kılan ve muhatabın kavrayışını kolaylaştıran bir belâgat aracıdır. el-Alevî bu faydaları belâgat, îcâz ve izâh-beyân olmak üzere üç başlık altında toplar. İlk fayda olan belâgat, maksada uygun ve yerinde söyleyişi ifade eder. Teşbîh, müşebbehi müşebbehün bih aracılığıyla daha belirgin hâle getirir; böylece muhatap kastedilen manayı daha canlı biçimde tasavvur eder ve söz daha kalıcı bir etki kazanır. İkinci fayda olan îcâz ise uzun açıklamalarla anlatılabilecek bir vasfın kısa ve yoğun bir benzetme içinde toplanmasını sağlar. Bu bakımdan teşbîh, lafzî azaltırken manayı zayıflatmaz; aksine onu daha derli toplu, açık ve kuvvetli bir yapıya taşır. Üçüncü fayda izâh ve beyândır. Teşbîh, özellikle soyut, uzak veya kavranması güç anlamları daha bilinen bir çerçeveye taşıyarak kapalı noktaları açar; manayı seçik hâle getirir ve muhatabın zihninde takibi kolaylaştırır. Böylece teşbîh, yalnızca sözü süsleyen bir unsur değil, anlamı açıklayan, ifadeyi yoğunlaştıran ve tesiri artıran işlevsel bir beyân yolu olarak görünür.⁴⁶

el-Alevî'nin teşbîhin faydalarını belâgat, îcâz ve izâh-beyân eksenlerinde temellendirmesi, onun bu sanatı sadece biçimsel bir benzerlik ilişkisi olarak görmediğini gösterir. Aksine teşbîh, sözü maksada yaklaştıran, manayı kuvvetlendiren ve muhatabın idrakinde daha açık bir suret meydana getiren bir anlatım vasıtasıdır. Bu tespit, teşbîhin hangi şartlarda daha güçlü belâgat tesiri doğurduğu sorusunu gündeme getirerek dereceler bahsine geçiş sağlar.

2.1.4. Teşbîhlerin Dereceleri

el-Alevî, teşbîhleri belâgat gücü ve tesir derecesi bakımından müstakil olarak ele alır. Bu noktada, mübâlağa gücü, açıklık-kapalılık ve hakikate yakınlık-uzaklık gibi ölçütler öne çıkar. İlk ölçüt, teşbîhlerin yakınlık ve uzaklık derecesidir. Yakın teşbîhler, duyularla kolayca tasavvur edilen ve zihnin süratle kabul ettiği benzetmelere dayanır. Savaş meydanındaki kılıçların dalgali denizlere, mızrak uçlarının yıldızlara veya yiğitlerin

44 el-Alevî, *et-Tirâz*, 1/141.

45 el-Alevî, *et-Tirâz*, 1/141.

46 el-Alevî, *et-Tirâz*, 1/142-144.

aslanlara benzetilmesi bu türdendir. Uzak teşbîhler ise fiilen mümkün olmayan, fakat hayalde kurulabilen tasavvurlara dayanır. Akan kanların kırmızı yakuttan bir nehre benzetilmesi bu gruba örnek verilebilir. el-Alevî'ye göre bu tür tahayyüller, hakikatle birebir örtüşmese de teşbîhin cazibesini artırır ve hayret duygusu uyandırır. Bu çerçevede el-Alevî, yıldızlara dair iki şiirdeki teşbîhleri karşılaştırır. İlkinde yıldızlar, mavi bir halı üzerine saçılmış incilere benzetilir:

كَأَنَّ أَجْرَامَ السَّمَاءِ نَوَامِجًا
دُرَّرَ نُثْرَنَ عَلَى بِسَاطِ أَزْرَقَ

“Sanki gökyüzünde parıldayan yıldızlar, mavi bir halının üzerine saçılmış inciler gibidir.”

İkinci şiirde ise yıldızlar, altınla yaldızlanmış gümüşe benzetilir:

كَأَنَّهَا فِضَّةٌ قَدْ مَسَّهَا ذَهَبٌ

“Sanki onlar (yıldızlar) altınla yaldızlanmış gümüş gibidirler.”⁴⁷

el-Alevî'ye göre ilk teşbîh, gerçeklikten daha uzak görünmekle birlikte hayalde daha güçlü bir suret meydana getirir. İkinci teşbîh daha yakın ve kolay anlaşılırdır; fakat hayalî uzaklık bakımından ilk örnek kadar dikkat çekici değildir. Bu karşılaştırma, el-Alevî'nin teşbîhte değeri hayalde meydana gelen tesirle de ölçtüğünü gösterir.⁴⁸

Bununla birlikte el-Alevî, Kur'an ve hadislerde yer alan teşbîhlerin çoğunlukla yakın, açık ve hakikate uygun örneklerden seçildiğini belirtir. Bu tercih, vahyin hitap gayesiyle ilişkilidir. Çünkü Kur'anî teşbîhlerde amaç yalnız hayret uyandırmak değil, muhatabın zihninde açık ve kesin bir tasavvur meydana getirmektir. “كَمَثَلُ الْجَمَارِ”⁴⁹ ve “فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْعَلَبِ”⁵⁰ gibi örneklerde benzetilen varlıklar herkesçe bilinen ve kolayca tasavvur edilen unsurlardır. Bu nedenle teşbîhin derecesi, yalnız hayalî uzaklık veya edebî incelik değil, metnin maksadı ve muhatabın kavrayışıyla birlikte değerlendirilmelidir.

Derecelendirmede dikkate alınan bir başka ölçüt de teşbîhin açık veya gizli oluşudur. Açık teşbîhlerde benzetme ilişkisi doğrudan kavranır. Gizli teşbîhlerde ise müşebbeh ile müşebbehün bih arasındaki ilişki ilk bakışta belirgin değildir; fakat üzerinde düşünüldüğünde daha derin bir anlam bağı ortaya çıkar. Bu tür teşbîhlerde belâgat değeri, benzetmenin hemen anlaşılmasından çok, düşünme yoluyla kavranan incelikte belirginleşir.⁵¹ Böylece el-Alevî'nin derecelendirmesi, teşbîhin yalnız şekline değil, muhatapta meydana getirdiği idrak sürecine de bağlıdır.

Bu değerlendirmeler, teşbîhin derecesini belirleyen unsurların etki, bağlam ve muhatap gibi faktörlerle doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koyar. Bu derecelendirme, ortak sıfatın nasıl tespit edildiği meselesini teşbîhin değerini belirleyen temel ölçüt hâline getirir.

2.1.5. Ortak Sıfatın Tespiti

47 Zü'r-Rumme Gaylân b. 'Ukbe, *Divânü Zi'r-Rumme bi-şerhi Ebî Naşr el-Bâhili*, thk. Abdülkuddûs Ebû Sâlih (Cidde: Müessesetü'l-İmân, 1402), 1/33.

48 el-Alevî, *et-Tirâz*, 1/146.

49 el-Cum'a 62/5.

50 el-A'râf 7/176.

51 el-Alevî, *et-Tirâz*, 1/146.

el-Alevî'ye göre sahih bir teşbîh, müşebbeh ile müşebbehün bih arasında ortak bir sıfatın tespitine bağlıdır.⁵² Ortaklık kurulmadığında teşbîh belâgat değerini yitirir. Bu sebeple teşbîh kuran kimsenin temel görevi, iki unsur arasında birleşme zemini oluşturan niteliği belirlemek ve onu öne çıkarmaktır.

Öte yandan teşbîh, unsurların bütün vasıfları üzerinden değil, belirli bir yön bakımından kurulur. Aksi hâlde ortaya çıkan ilişki teşbîh değil, özdeşlik olur. Bu yönüyle teşbîh, farklılıkları koruyarak belirli bir ortaklığı vurgulayan bir anlatım tekniğidir. Ancak ortak sıfatın mevcudiyeti tek başına yeterli değildir. el-Alevî'ye göre müşebbehün bih, bu sıfat bakımından müşebbehten üstün olmalıdır. Bu üstünlük, teşbîhin belâgat değerini belirler ve mübâlağa imkânını mümkün kılar. Ortak sıfat yalnız benzer unsurlar arasında değil, zıt görünen unsurlar arasında da kurulabilir. "Kötülük yapmak isterken iyilik yaptı" türü ifadelerde, karşıtlık tek bir anlam ekseninde birleşir.⁵³ Böylece ortak sıfat, teşbîhin teorik zeminini tamamlayan temel unsur hâline gelir ve el-Alevî'nin teşbîhi hangi ölçütlerle tasnif ettiğini incelemeyi gerekli kılar.

2.2. Teşbîhin Uygulamalı Tasnifi ve Değerlendirme Ölçütleri

el-Alevî, teşbîhi uygulama düzeyinde ele alırken, teorik çerçevede belirlediği esasları "matlab" başlıkları altında farklı yönleriyle tasnif eder. Bu kısımda teşbîh, örnekler üzerinden nasıl sınıflandırıldığı ve hangi ölçütlerle değerlendirildiği bakımından incelenir. Böylece teşbîh, öğretici bir tertip içinde ele alınırken, aynı zamanda doğru anlaşılması ve doğru uygulanması için gerekli ölçütlerle desteklenir. Bu incelemenin ilk aşamasını, teşbîhin kısımlarına dair dört ana ölçütün belirlenmesi oluşturur.

2.2.1. Teşbîhin Kısımları

el-Alevî, teşbîhi matlablar altında dört ölçüte göre tasnif eder: yapı bakımından müfred-müreккеp, değer bakımından hasen-kabîh, benzetme yönü bakımından muttarid-mün'akis, edat bakımından zâhir-muzmer. Bu tasnif, el-Alevî'nin teşbîhi farklı yapı ve kullanım biçimlerini örnekler üzerinden değerlendirdiğini gösterir.

Yapı bakımından müfred teşbîh, bir sûretin başka bir sûrete yahut bir mananın başka bir manaya benzetilmesiyle meydana gelir.⁵⁴ Müreккеp teşbîh ise benzetmenin birden çok unsurdan oluşan bir bütün üzerinden gerçekleşmesidir. el-Alevî bu çerçevede müfredin müfrede, müreккеbin müreккеbe, müfredin müreккеbe ve müreккеbin müfrede teşbîhini zikreder.⁵⁵

Müfredin müfrede teşbîhinde müşebbeh ile müşebbehün bih tekil unsurlar hâlinde yer alır. el-Alevî bu tür için "زَيْدٌ كَالْأَسَدِ" (Zeyd aslan gibidir) örneğini verir. Bu ifade müşebbeh "Zeyd", müşebbehün bih ise "aslan"dır; benzetme, cesaret gibi ortak bir mana bakımından gerçekleşmektedir. Aynı bağlamda zikredilen "فَجَعَلَهُمْ كَعَصْفٍ مَأْكُولٍ"⁵⁶ (Onları yenmiş ekin hâline getirdi) ayetinde de müşebbeh, helâk edilen topluluk; müşebbehün bih ise "عَصْفٍ مَأْكُولٍ" terkibidir. Bu örnekte müşebbehün bih sıfatla kayıtlı olmakla birlikte, el-Alevî onu müfred teşbîh kapsamında zikreder. Ancak aynı örneğin ilerleyen kısımlarda müreккеp teşbîh bağlamında da değerlendirilmesi, onun müfred-müreккеp

52 el-Alevî, *et-Tirâz*, 1/147.

53 el-Alevî, *et-Tirâz*, 1/147.

54 el-Alevî, *et-Tirâz*, 1/148.

55 el-Alevî, *et-Tirâz*, 1/148.

56 el-Fil 105/5.

ayrımını her zaman katı bir lafız sayımıyla sınırlamadığını gösterir.⁵⁷ Bu durum, onun teşbîh anlayışında katı mantikî sınırlandırmalar yerine edebî takdir alanını önceleyen esnek bir yaklaşımın benimsendiğini düşündürmektedir.

Mürekkebin mürekkebe teşbîhinde, benzetmenin iki tarafı da birden fazla unsurdan meydana gelir. el-Alevî bu türü ikili, üçlü, dörtlü ve beşli örnekler üzerinden açıklar. İkili benzetmeye “وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ”⁵⁸ (Kötü bir söz, kötü bir ağaç gibidir) ayeti örnek verilir. Bu örnekte “kötü söz” ile “kötü ağaç” arasında benzetme yapılmaktadır. Her iki tarafta da sıfatla kayıtlı bir unsur yer aldığı için ifade, mürekkep teşbîh yönüyle de değerlendirilebilir. Böylece el-Alevî, mürekkep teşbîhi sadece çok sayıda unsurun yan yana gelmesiyle değil, benzetme taraflarının niteleyici unsurlarla birlikte ele alınmasıyla da ilişkilendirmiş olur.

Üç şeyin üç şeye benzetilmesine örnek olarak şu beyit zikredilir:

لَيْلٌ وَبَدْرٌ وَغُصْنٌ
شَعْرٌ وَوَجْهٌ وَقَدْ

“Gece, ay ve dal,
saç, yüz ve boy.”

Bu beyitte sevgilinin saçları geceye, yüzü aya, boyu dala benzetilmiştir. Edat açıkça yer almasa da takdir edilmesi mümkündür. Bu sebeple ifade, birden fazla müfred teşbîhin aynı ibarede toplanmasıyla mürekkep teşbîh görünümü kazanır.⁵⁹ Örnekten anlaşılacağı üzere, bu tür çoklu benzetmelerde birden fazla müfred teşbîh bir ifadede toplanmaktadır. Bunların mürekkep teşbîhe dâhil edilme sebebi, bir arada kullanılmalarıdır. Diğer çoklu teşbîhler de bu minvaldedir.

Müfredin mürekkebe teşbîhinde ise el-Alevî hem açık hem gizli edatlı örnekler verir. “مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ”⁶⁰ (Rablerini inkâr edenlerin amelleri, fırtınalı bir günde rüzgârın savurduğu kül gibidir) ayetindeki teşbîh bu türdendir. “Ameller” ile “kül” arasındaki benzetme müfred görünmekle birlikte, külü niteleyen sıfatlı yapı sebebiyle mürekkep teşbîh kapsamında da değerlendirilebilmektedir.

Mürekkebin müfrede teşbîhinde müşebbeh tarafı birden fazla unsurdan, müşebbehün bih tarafı ise tek bir unsur veya tek bir manadan meydana gelir. el-Alevî bu türü nadir rastlanan bir teşbîh şekli olarak ele alır. Bunun gerekçesi, birçok unsurun tek bir şeye benzetilmesinin çoğu zaman mübâlağa meydana getirmeye elverişli olmamasıdır.⁶¹ Bu türe verdiği örneklerden biri Mütenebbî'nin (öl. 354/965) şu beytidir:

شَرِقُوا أَعْرَاضَهُمْ وَأَوْجُهُهُمْ
كَأَنَّهُمْ فِي نَفْسِهِمْ شَيْمٌ

⁵⁷ el-Alevî, *et-Tirâz*, 1/150.

⁵⁸ İbrâhîm 14/26.

⁵⁹ el-Alevî, *et-Tirâz*, 1/150.

⁶⁰ İbrâhîm 14/18.

⁶¹ el-Alevî, *et-Tirâz*, 1/152.

“Onların şerefleri ve yüzleri ışıldar;
sanki bunlar, ruhlarındaki güzel huylar gibidir.”⁶²

Bu beyitte müşebbeh tarafında şereflerin ve yüzlerin parıltısı, müşebbehün bih tarafında ise nefislerde yer etmiş güzel huyların manevî parlaklığı bulunur. Ayrıca, el-Alevî'ye göre ortak sıfat zayıf kaldığı için örnek, mürekkebin müfrede teşbîhini göstermenin yanında hasen-kabîh değerlendirmesine de geçiş sağlar.⁶³

el-Alevî'nin ikinci ölçütü, teşbîhin hasen veya kabîh oluşudur. Hasen teşbîhte müşebbeh ile müşebbehün bih arasında sahih, açık ve uygun bir ortak sıfat bulunur. Bu sıfat belirgin olduğunda benzetme kolayca kavranır ve söz belâgat değeri kazanır. Ortak sıfat yoksa veya zayıfsa teşbîh kabîh sayılır.

Ortak sıfatın zayıf kaldığı teşbîhlere dair şu beyit örnek gösterilir:

مَلَأَ حَاجِبِيكَ الشَّيْبَ حَتَّى كَانَهُ
ظَبَاءَ جَرَتْ مِنْهَا سَيْحٌ وَبَارِحٌ

"Kaşlarını doldurmuş ihtiyarlığın beyazı,

Sanki sağından ve solundan gelip geçen ceylanlar misali." ⁶⁴

Beyitte kaşlardaki beyaz kıllar, sağdan ve soldan geçen ceylanlara benzetilir; fakat iki taraf arasındaki ortak sıfat açık ve güçlü değildir. Bu sebeple teşbîh bütünüyle imkânsız görülme de ortak sıfat zayıf kaldığı için kabîh hükmüne yaklaşır.

el-Alevî'nin üçüncü ölçütü, teşbîhin muttarid veya mün'akis oluşudur. Muttarid teşbîhte benzetme yönü alışılmış tertibe uygundur. Bu tertipte daha zayıf, daha eksik veya daha az belirgin olan taraf; daha güçlü, daha yetkin veya daha açık olan tarafa benzetilir. Böylece müşebbehin vasfı, müşebbehün bih aracılığıyla açıklık ve kuvvet kazanır. el-Alevî'ye göre teşbîhin yaygın kullanımı bu yöndedir.

el-Alevî, muttarid teşbîhleri benzetmenin hangi düzlemde gerçekleştiğini göstermek üzere dört kısımda ele alır. Birinci kısımda sûret sûrete benzetilir. Kur'ân'da geçen “وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ”⁶⁵ (Dağlar atılmış yün gibi olur) ayeti bu türdendir. Burada dağların kıyamet günündeki hâli, atılmış yünün dağınık görünüşüne benzetilmiştir. İkinci kısımda mana manaya benzetilir. “زَيْدٌ كَالْأَسَدِ” (Zeyd aslan gibidir) örneğinde Zeyd'in cesareti, aslanın cesaretine benzetilir. Bu örnekte benzetmenin merkezi duyusal görünüş değil, cesaret gibi manevî bir sıfattır.

Üçüncü kısımda manevî olan duyusal bir suretle açıklanır. “مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ”⁶⁶ (Rablerini inkâr edenlerin amelleri, fırtınalı bir günde rüzgârın savurduğu kül gibidir) ayetinde inkârcıların amelleri, rüzgârın savurduğu kül manzarasına benzetilir. Burada soyut bir anlam olan amellerin boşa çıkması, duyularla tasavvur

62 Ebû't-Tayyib el-Mütenebbî, *Dîvânü'l-Mütenebbî* (Beyrut: Dâru Beyrût li't-Tibâ'a ve'n-Neşr, 1403/1983), 95.

63 el-Alevî, *et-Tırâz*, 1/152.

64 el-Alevî, *et-Tırâz*, 1/153. Ayrıca beyit küçük lafız farkıyla Ka'b b. Zühre divanında da yer almaktadır: Ka'b b. Zühre, *Dîvânü Ka'b b. Zühre*, thk. Derviş el-Cüveydî (Sayda-Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1429/2008), 31.

65 el-Kâri'a 101/5.

66 İbrâhîm 14/18.

edilebilecek bir sahneyle açıklanır. el-Alevî'ye göre bu tür teşbîhler, manevî olanı duyuşsal olana yaklaştırmaları sebebiyle belâgat bakımından özel bir değer taşır.⁶⁷

Dördüncü kısımda ise duyuşsal olan manevî olana benzetilir. Ebû Temmâm'a (öl. 231/846) isnâd edilen şu beyit buna örnektir:

فَتَنَّتْ بِالْمَالِ الْجَزِيلِ وَبِالْعَدَا
فَتَنَّتْ الصَّبَابَةَ بِالْمُحِبِّ الْمُغْرَمِ

“Bol mala ve düşmanlara verdiği zarar,

Aşkın aşığı harap edişine benzer.”⁶⁸

Bu beyitte mal ve düşmanlar üzerinde görülen zarar, aşkın âşık üzerindeki tesirine benzetilmiştir. İlk taraf daha somut bir olaya, ikinci taraf ise manevî bir hâle işaret eder. Böylece duyuşsal alana ait bir durum, iç hâle ait bir mana üzerinden açıklanmış olur.

Muttarid teşbîhin karşısında mün'akis teşbîh yer alır. Mün'akis teşbîhte alışılmış yön tersine çevrilir; normalde müşebbehün bih olması beklenen unsur müşebbeh, müşebbeh olması beklenen unsur ise müşebbehün bih yapılır. Bu tür teşbîhler az görülür. Çünkü benzetme yönünün ters çevrilmesi, ancak daha önce bilinen ve yerleşmiş bir benzetme ilişkisine dayanırsa anlamlı olur. Aksi hâlde ifade zorlama görünür.

el-Alevî bu bağlamda Zürrumme'nin (öl. 117/735) şu beytini örnek verir:

وَرَمَلٌ كَأَزْدَافِ الْعَذَارَى قَطْعَتُهُ
إِذَا لَبِسَتْهُ الْمَظْلِمَاتُ الْخَنَاسُ

“Genç kızların kalçaları gibi (yumuşak ve dolgun) kum tepelerini,

Zifiri karanlık geceler üstünü örttüğünde aştım.”⁶⁹

Bu beyitte şair, yaygın teşbîh yönünü tersine çevirerek kum tepelerini müşebbeh, genç kızların kalçalarını müşebbehün bih yapmıştır. el-Alevî'ye göre burada amaç, benzetilen unsuru ölçü hâline getirerek teşbîhi güçlü ve tartışılmaz bir zemine yerleştirmektir. Bu sebeple söz konusu ters teşbîh, nadir olmakla birlikte doğru bağlamda kurulduğunda çarpıcı bir etki üretir. Sonuç olarak el-Alevî, muttarid ve mün'akis ayrımıyla teşbîhi yalnız unsurların varlığı üzerinden değil, bu unsurların hangi yönde ve hangi tertiple ilişkilendirildiği üzerinden de değerlendirmeye açar. Bu yaklaşım, teşbîhin belâgî etkisinin, belirli bir kuruluş mantığına dayandığını göstermesi bakımından bir ölçüt işlevi görür.⁷⁰

el-Alevî'nin dördüncü ölçütü, benzetme edatının zâhir veya muzmer oluşudur. Zâhir edatlı teşbîhlerde “ك” ve “كَانَ” gibi benzetme edatları açıkça zikredilir. Bu tür ifadelerde teşbîh ilişkisi lafız düzeyinde belirgindir ve muhatap tarafından kolayca fark edilir. Muzmer edatlı teşbîhlerde ise benzetme edatı açıkça yer almaz; fakat sözün bağlamı, taraflar arasında bir benzetme ilişkisi bulunduğunu gösterir. el-Alevî'ye göre bu tür ifadeler özel bir önem taşır. Çünkü bazı örneklerde edatı takdir etmek kolaydır ve ifade

67 el-Alevî, *et-Tirâz*, 1/157.

68 el-Alevî, *et-Tirâz*, 1/157.

69 Zü'r-Rumme, *Dîvânü Zî'r-Rumme*, 2/1131.

70 el-Alevî, *et-Tirâz*, 1/158.

teşbîhe yaklaşır. Bazı örneklerde ise edatı takdir etmek zorlaşır; bu durumda ifade istiâreye yaklaşır. Bu sebeple muzmer edatlı teşbîhler, teşbîh ile istiâre arasındaki sınırın en belirgin biçimde tartışıldığı alandır. el-Alevî'nin bu açıklamaları, teşbîh ile istiâre arasında her örnekte aynı açıklıkla belirlenmeyen bir sınır alanı gördüğünü ve bu alanın, ihtilâfa sebep olduğu kadar edebî zevk ve sezginin de sınıandığı bir eşik teşkil ettiğini göstermektedir.⁷¹

el-Alevî bu tür ifadeleri beş kalıp altında ele alır. Birinci kalıpta teşbîh iki müfred unsur arasında meydana gelir. "زَيْدُ الْأَسَدِّ", "الْأَسَدُّ زَيْدٌ" ve "زَيْدٌ أَسَدٌ" gibi örneklerde müşebbeh ile müşebbehün bih mübtada-haber biçiminde yan yana gelir. "كَلَمَنِي الْأَسَدُّ" ve "رَأَيْتُ الْأَسَدَّ" gibi ifadelerde ise müşebbehün bih fâil veya mef'ûl konumunda görünür. el-Alevî'ye göre bu örneklerde benzetme edatını zihinde takdir etmek mümkündür. Bu yüzden bu tür kullanımlar teşbîhe daha yakındır.⁷²

İkinci kalıpta mübtada müfred, haber ise izafetli bir yapıdadır. Hz. Ali'ye nispet edilen "الْكَمَاءُ جُنْرِي الْأَرْضِ" (Yer mantarı, yeryüzünün çiçek hastalığıdır) sözü bu gruba örnek verilir. Burada yer mantarı, yeryüzünde beliren çiçek hastalığı izlerine benzetilmiştir. Edat zikredilmemiştir; fakat ifade, teşbîh anlamını açık biçimde hissettirir. Üçüncü kalıpta ise hem mübtada hem de haber izafetli bir terkiple gelir. Muâz b. Cebel'in (öl. 18/639) rivayet ettiği "وَهَلْ يَكْبُ النَّاسُ عَلَى مَنَاحِرِهِمْ فِي النَّارِ إِلَّا حَصَادُ الْأَسْتِثِيمِ"⁷³ (İnsanları yüzüstü ateşe sürükleyen şey, dillerinin hasat ettiklerinden başka nedir?) hadisi bu kısma örnektir. Bu ifadede dillerden çıkan sözler, hasat edilen ekinlere benzetilmiştir. Edat açıkça bulunmasa da benzetme yönü anlaşılmaktadır.⁷⁴

Dördüncü kalıpta teşbîh fiil ve fâil yapısı içinde anlaşılır. Kur'ân'daki "وَالَّذِينَ تَبَوَّؤُوا الدَّارَ" (Yurdu ve imanı benimsemiş olanlar) ayeti bu bağlamda değerlendirilir. el-Alevî'ye göre burada iman, yerleşilen bir yurda benzetilmiştir. Ancak bu tür ifadelerde edatı açıkça takdir etmek önceki örneklerle göre daha güçtür. Beşinci kalıpta ise teşbîh darbimesel üslubuyla ifade edilir. Ferezdak'ın (öl. 114/732) Cerîr'i (öl. 110/728) hicvettiği şu beyit bu gruptandır:

مَا ضَرَّ تَغْلِبَ وَإِنِّي أَهْجَوْتُهَا
أَمْ بُلْتُ حَيْثُ تَنَاطَحَ الْبَحْرَانِ

"Tağlib kabilesini hicvetmiş olman ona ne zarar verir;
iki denizin çarpıştığı yerde idrar yapman ne zarar verirse o kadar."⁷⁶

Bu beyitte hicvin etkisizliği, iki denizin birleştiği yerde idrar yapmanın etkisizliğine benzetilmiştir. Ancak teşbîh açık bir edatla verilmemiş, darbimesel tarzında sezdirilmiştir. Bu sebeple benzetme yönü ilk bakışta belirgin değildir; dikkatli bir

71 el-Alevî, *et-Tirâz*, 1/161.

72 el-Alevî, *et-Tirâz*, 1/159.

73 Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. (Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1395/1975), "İmân", 8, 5/12.

74 el-Alevî, *et-Tirâz*, 1/160.

75 el-Haşr 59/9.

76 Ferezdak, *Dîvânü'l-Ferezdak*, nşr. ve şerh İlyâ el-Hâvî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbî'l-Lübânî - Mektebetü'l-Medrese, 1403/1983), 593.

çözümleme ile anlaşılır. el-Alevî'nin bu örneği zikretmesi, muzmer edatlı teşbîhlerde teşbîh ile istiâre sınırının niçin tartışmalı hâle geldiğini göstermektedir.⁷⁷

el-Alevî, bu beş kalıbı benzetme edatının takdir edilebilirliği bakımından üç dereceye ayırır. Birinci kalıpta edatı takdir etmek en kolaydır. İkinci ve üçüncü kalıplarda takdir orta derecededir. Dördüncü ve beşinci kalıplarda ise edatı takdir etmek daha güçtür.⁷⁸ Böylece el-Alevî, zâhir ve muzmer edat ayrımını yalnız edatın bulunup bulunmamasıyla sınırlamaz. Edatın zihinde ne ölçüde takdir edilebildiğini, ifadenin teşbîhe mi yoksa istiâreye mi daha yakın durduğunu belirleyen bir ölçüt olarak ele alır.

2.2.2. İstişhâd Kaynakları ve Tasnifi

el-Alevî, beyân sanatlarını işlerken kavramsal açıklamayı, o sanata dair örneklerin topluca değerlendirildiği ayrı bir uygulama bölümüyle tamamlar.⁷⁹ Teşbîh bahsinde bu kısım ikinci matlabda ele alınır ve örnekler Kur'ân, hadis, Hz. Ali'nin sözleri, belâgat ehlinin mensur ifadeleri ve şiirler şeklinde kaynak türlerine göre sıralanır. Böylece teşbîhin işleyişi yalnız tanım ve taksim düzeyinde kalmaz, seçilmiş metinler üzerinde de gösterilir.

Bu istişhâd düzeninde Kur'ân ayetleri ilk sırada yer alır. el-Alevî, ayetleri çoğunlukla “كَفَوْلُهُ تَعَالَى” (Allah Teâlâ'nın şu buyruğunda olduğu gibi) kalıbıyla aktarır. Hadislerde ise “كَفَوْلُهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ” (Salla'llahu Aleyhi ve Sellem'in buyurduğu gibi) veya “كَمَا وَرَدَ فِي” (hadîs-i şerîf'te geçtiği gibi) gibi ifadeler kullanır. Hz. Ali'ye nispet edilen sözleri aktarırken “قَوْلُ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ” (Emîru'l-mü'minîn'in sözünde olduğu gibi) ifadesine yer vermesi, onun şahsiyetine gösterdiği özel saygıyı vurgular. Genel benzetme örneklerinde ise “...نَحْوُ تَشْبِيهِ” (-i benzetmek gibi) “كَفَوْلُكَ” (demen gibidir) gibi ifadeler tercih edilir. Bu ifade ve kalıplar hem örneğin kaynağını gösterir hem de okuyucunun zihninde metinler arasındaki hiyerarşiyi belirginleştirir.

el-Alevî'nin istişhâd anlayışında Hz. Ali'ye nispet edilen sözlerin özel bir yeri vardır. Müellif, belâgat eserlerinde Hz. Ali'den yapılan nakillerin azlığını büyük bir eksiklik sayar ve bu durumu sert bir şekilde tenkit eder. Ona göre Hz. Ali'nin fesahat ve belâgat bakımından yüksek değere sahip sözleri varken, yalnız meşhur şair ve hatiplerin sözleriyle yetinmek, altın varken çakıl taşını tercih etmek gibidir.⁸⁰

İstişhâd, el-Alevî'de teorik bilgiyi destekleyen bir ispat aracının ötesindedir. Seçilen örnekler üzerinden ses uyumu, kelime tercihi ve teşbîhin anlam kurucu yönleri de öne çıkarılır. Böylece örnekler, teorik açıklamayı desteklemenin ötesinde, okuyucunun belâgat zevkini ve edebî sezgisini besleyen bir işlev üstlenir. Bu çerçevede el-Alevî'nin istişhâd yöntemi, teorik düzen ile edebî zevk arasında bağ kuran bir yaklaşımı temsil eder. O, örnekleri kaynaklarına göre tasnif ederek sistemli bir düzen kurmuş, aynı zamanda bu örnekler üzerinden teşbîhin metin içindeki canlı işleyişini göstermeye çalışmıştır. Bu yönüyle *et-Tirâz*'da istişhâd, teorinin edebî sahadaki karşılığını gösteren aslî bir yöntem hâline gelir.

2.2.3. Teşbîhin Keyfiyetleri

⁷⁷ el-Alevî, *et-Tirâz*, 1/161.

⁷⁸ el-Alevî, *et-Tirâz*, 1/162.

⁷⁹ el-Alevî, *et-Tirâz*, 1/110, 1/167, 1/195.

⁸⁰ el-Alevî, *et-Tirâz*, 1/115-116.

el-Alevî, teşbîhi keyfiyet bakımından ele alırken onu bağlama ve maksada göre farklı düzeylerde işlenebilen bir anlatım tekniği olarak değerlendirir. Bu bağlamda tartışmanın odağı, teşbîhin hangi amaçla yapıldığı, hangi şartlarda daha çarpıcı hâle geldiği ve soyut anlamları nasıl somutlaştırdığıdır. Bu yaklaşım, teşbîhin pratikteki işleme mantığını belirginleştirir. el-Alevî'ye göre teşbîhin temel hedefi anlamı açıklamak ve muğlaklığı gidermektir. Bu hedef iki şekilde somutlaşır. Birincisi, ilk bakışta aklen güç görünen bir hükmün, daha tanıdık bir örnek üzerinden anlaşılır hâle getirilmesidir.

Bu bağlamda Mütenebbî'nin şu beytini zikreder:

فَإِنْ تَغْفَى الْأَنَامَ وَأَنْتَ مِنْهُمْ
فَإِنَّ الْمِسْكَ بَعْضُ دَمِ الْقَرَالِ

“İnsanlardan biriyken onlardan üstün olmanda şaşılacak bir şey yoktur,
Zira misk de ceylan kanından bir bölümdür.”⁸¹

Bu beyitte bir kimsenin insanlar arasında yer aldığı hâlde onlardan üstün olması, misk örneğiyle açıklanır. Misk, kaynağı bakımından ceylan kanıyla ilgili olduğu hâlde değer ve koku bakımından ondan üstün bir mahiyet kazanır. Böylece insanlar arasından çıkan üstün bir kişinin diğerlerinden ayrılması, duyularla bilinen bir örnek üzerinden anlaşılır hâle gelir. Bu örnek, teşbîhin aklen güç görünen bir hükmü açıklama işlevini göstermektedir.⁸²

Teşbîhin bir başka keyfiyeti, bir vasfın derecesini belirginleştirmesidir. “حُجَّةٌ وَاضِحَةٌ كَالشَّمْسِ” (güneş gibi açık bir delil) ifadesinde delilin açıklığı, güneşin açıklığına benzetilmiştir. Burada delilin açık oluşu zaten anlaşılabilir bir sıfattır; fakat güneşe benzetilmesi, bu açıklığın derecesini daha güçlü biçimde gösterir. Bu sebeple teşbîh, kapalı anlamları açıkladığı gibi açık bir vasfı da belirginleştirir.⁸³

el-Alevî, teşbîhin etkisini taraflar arasındaki uzaklıkla da ilişkilendirir. Müşebbeh ile müşebbehün bih arasındaki ilişki ilk bakışta alışılmış görünmediğinde, benzetme muhatabın dikkatini daha fazla çeker. Kırmızı lalelerin yeşil saplar üzerindeki görünüşünün, zebecetten yapılmış mızrakların ucundaki yakutlara benzetilmesi bu türdendir. Bu örnekte renk, parlaklık ve şekil bakımından görülen benzerlik, alışılmış teşbîhlerden daha uzak bir tasavvura dayanır. Bu uzaklık, benzetmeyi anlaşılabilir kılmaz; aksine hayalde daha dikkat çekici bir suret meydana getirir.⁸⁴

Keyfiyet bahsinde öne çıkan bir diğer husus, aklî veya soyut manaların duyusal örneklerle açıklanmasıdır. el-Alevî'ye göre duyularla idrak edilen örnekler, soyut hükümlerin anlaşılmasını kolaylaştırır ve muhatabın zihninde daha kalıcı bir tasavvur meydana getirir. Kur'ân'da Hz. İbrâhim'in ölümlerine dair talebini “لِيُظْمِنَ”⁸⁵ (kalbim mutmain olsun diye) sözüyle açıklaması bu bağlamda değerlendirilebilir. Burada mesele, bilinmeyen bir hakikatin duyusal bir örnekle daha açık hâle gelmesidir.

el-Alevî bu çerçevede hissî tasvirlerin ikna ve hatırda kalma bakımından daha güçlü olduğunu da belirtir. Faydasız bir işi anlatmak için suya daldırılıp çıkarılan elin boş

81 Mütenebbî, *Dîvânü'l-Mütenebbî*, 268.

82 el-Alevî, *et-Tirâz*, 1/177.

83 el-Alevî, *et-Tirâz*, 1/177.

84 el-Alevî, *et-Tirâz*, 1/177.

85 el-Bakara 2/260.

kalması örneği, soyut bir açıklamadan daha açık ve kalıcıdır. Aynı şekilde iki zıt şeyin aynı anda bulunamayacağını göstermek için su ve ateş gibi duysal unsurlardan faydalanmak, aklî hükmü daha kolay kavranır hâle getirir. Bu örneklerde teşbîh, soyut bir hükmü duyulara hitap eden bir surete taşıyarak zihinde daha kalıcı ve ikna edici bir etki meydana getirir.⁸⁶

el-Alevî, teşbîhin keyfiyetini yalnız mana ile değil, yapı ile de ilişkilendirir. Aynı anlam farklı yapılarla ifade edilebilir ve yapı değiştikçe teşbîhin etkisi de değişir. Müfred veya mürekkep kuruluş, edatın açık yahut gizli oluşu ve tertibin normal veya ters işlemesi bu unsurlar arasındadır. Bu noktada teşbîh, yalnız neyin neye benzetildiğiyle değil, benzetmenin hangi yapıyla yapıldığıyla da değer kazanır. Böylece yapı, teşbîhin doğru anlaşılması ve yerinde kullanılması için pratik bir ölçüye dönüşür. Bu değerlendirmeler ışığında el-Alevî teşbîhin keyfiyetleri bahsinde, aslında daha önce ayrıntılı biçimde açıkladığı konuları bir bakıma özetlemiştir. Bu durum, metinde tekrar izlenimi doğurabileceği gibi, el-Alevî'nin vurgulamak istediği ölçütleri yeniden öne çıkarma tercihi olarak da okunabilir; bu keyfiyetler, hükümler bahsinde toplanan değerlendirme ölçütleriyle tamamlanır.

2.2.4. Teşbîhin Hükümleri

el-Alevî, teşbîh bahsinin sonunda dikkat çekmek istediği bazı hükümleri bir araya getirir. Bu hükümler, önceki bahislerde ele alınan meselelerin hem özeti hem de tamamlayıcısı niteliğindedir. Bu çerçevede ilk olarak, teşbîhin sahih biçimde kurulabilmesi için ortak sıfatın doğru tespit edilmesi gerektiğini vurgular. Ortak sıfatın yüzeysel veya hatalı belirlenmesi, teşbîhten çıkarılması gereken anlamı tersine çevirebilir. “*اَتَّخُوْا فِي الْكَلَامِ كَالْمَلْحِ*” (Sözde nahiv, yemekte tuz gibidir) ifadesi bu duruma örnektir.⁸⁷ Eğer bu ifadedeki teşbîh, azlık bakımından anlaşılırsa nahvin gereksiz olduğu sonucu doğar. Oysa kastedilen, tuzun yemekte vazgeçilmez oluşu gibi, nahvin de sözün sahihliği için zorunlu olduğudur. Bu örnek, teşbîhin ancak doğru ortak sıfat üzerinden okunduğunda maksadına ulaşacağını göstermektedir.

el-Alevî'nin üzerinde durduğu bir diğer husus, teşbîhlerin parçalarına ayrılabilir veya ayrılmaz oluşudur. Parçalanabilir teşbîhlerde her unsur, tek başına müfred bir teşbîh olarak değerlendirilebilir. Şu beyit buna örnek verilir:

عَانَ أَجْرَامَ السَّمَاءِ لَوَامِعًا

دُرَّرَ نُثْرُنَ عَلَى بِسَاطِ أَزْرَقَ

“Sanki gökyüzünde parlayan yıldızlar,

mavi bir halı üzerine saçılmış parlayan inciler gibidir.”

Bu beyitte yıldızların incilere, gökyüzünün ise mavi halıya benzetilmesi, her bir unsurun bağımsız bir teşbîh kurmasına imkân verir.⁸⁸

Buna karşılık bazı mürekkep teşbîhler parçalarına ayrıldığında belâgat değerini kaybeder. “*وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ*”⁸⁹ (Kötü söz, kötü bir ağaç gibidir) ayeti bu türdendir.

⁸⁶ el-Alevî, *et-Tirâz*, 1/178.

⁸⁷ el-Alevî, *et-Tirâz*, 1/180.

⁸⁸ el-Alevî, *et-Tirâz*, 1/181.

⁸⁹ İbrâhîm 14/26.

Burada yalnız “söz”ün “ağaç”a benzetilmesi yeterli değildir; asıl maksat, kötü nitelikli sözün kötü nitelikli ağaca benzetilmesidir. Eğer “خَيْثُ” vasfı kaldırılırsa teşbihin belâgat değeri zayıflar ve ayetteki benzetme maksadı tam olarak ortaya çıkmaz. Bu nedenle el-Alevî, mürekkep teşbihlerde bazen unsurların birlikte korunması gerektiğini belirtir.⁹⁰

Bununla birlikte el-Alevî, ilk bakışta parçalanamaz gibi görünen bazı mürekkep teşbihlerin aslında müfred teşbihlere ayrılabilceğini de gösterir. İmruülkays’ın (öl. m. 540 civarı) şu beyti bu duruma örnektir:

عَنَّ قُلُوبَ الطَّيْرِ رُطْبًا وَيَابَسًا
لَدَى وَغَرِّهَا الْعُنَابُ وَالْحَشَفُ الْبَالِي

“Sanki onun (kartalın) yuvasındaki kuş kalplerinin tazesı hünnap, kurusu ise eski hurma gibidir.”⁹¹

Bu beyitte taze kalpler hünnaba, kuru kalpler ise eski hurmaya benzetilmiştir. Görünüşte tek bir mürekkep teşbih vardır; çünkü kartal yuvasındaki taze ve kuru kalplerin oluşturduğu manzara, hünnap ve eski hurmaların birlikte oluşturduğu görünüme benzetilmektedir. Fakat dikkat edildiğinde bu bütünlüğün kendi içinde iki müfred teşbihe ayrıldığı görülür. Buna göre taze kalpler hünnaba, kuru kalpler ise eski hurmaya benzetilmiştir. Bu örnek, el-Alevî’nin mürekkep teşbihi tek biçimli bir yapı olarak görmediğini, bazı mürekkep örneklerin kendi içinde müfred teşbihlere ayrılabilceğini kabul ettiğini gösterir.⁹²

el-Alevî, hükümler arasında yakın ve uzak teşbih ayırımına da tekrar temas eder. Yakın teşbihler, muhatabın kolayca kavrayabileceği açık benzetmelerdir. Uzak teşbihler ise daha ince düşünme ve hayal gücü gerektirir. Bu tür teşbihler ilk bakışta uzak görünse de uygun ortak sıfat tespiti edildiğinde belâgat değeri kazanır.⁹³

el-Alevî, hükümler arasında teşbihin rükünlerine de temas eder. Bu bağlamda müşebbeh, müşebbehün bih, ortak sıfat ve teşbihin keyfiyetini zikreder. Keyfiyet kapsamında teşbihin yakın veya uzak oluşu, müfred veya mürekkep yapısı ve alışılmış yahut az görülen kullanım biçimleri değerlendirilir. el-Alevî’nin, teşbih tanımında kâf ve benzeri edatlara açıkça yer vermiş olmasına rağmen benzetme edatını bu rükünler arasında ayrıca zikretmemesi dikkat çekicidir.⁹⁴

Hükümler bahsi, teşbihin okuma ve değerlendirme bakımından da belirli esaslara bağlı olduğunu gösterir. Kastedilen ortak sıfatın tespiti, mürekkep teşbihin parçalarına ayrılıp ayrılmayacağı ve yakın-uzak teşbih ayrımı bu esasların başında gelir. Bu hükümler, *et-Tırâz*’da teşbih bahsinin tanım, tasnif, örnek ve değerlendirme ölçütleriyle tamamlanan düzenli bir beyân bahsi olduğunu ortaya koyar.

90 el-Alevî, *et-Tırâz*, 1/182.

91 İmruülkays b. Hucr el-Kindî, *Divânü İmri’ilkays*, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhim (Kahire: Dâru'l-Maârif, 5. Basım, 1984), 38.

92 el-Alevî, *et-Tırâz*, 1/183.

93 el-Alevî, *et-Tırâz*, 1/182.

94 el-Alevî, *et-Tırâz*, 1/183.

Sonuç / Conclusion

Bu çalışmada Yahyâ b. Hamza el-Alevî'nin *et-Tırâz* adlı eserinde teşbîh sanatını nasıl ele aldığı incelenmiştir. İnceleme, teşbîhin tanımıyla sınırlı tutulmamış; mecâz tartışması, istiâreyle ilişkisi, ortak sıfat, faydalar, dereceler, kısımlar, istişhâd kaynakları, keyfiyetler ve hükümler birlikte değerlendirilmiştir. Böylece *et-Tırâz*'daki teşbîh bahsinin, eserin kendi tertibi içinde kavramsal ve öğretici bir düzenle sunulduğu gösterilmiştir.

Ulaşılan ilk sonuç, el-Alevî'nin teşbîhi mecâz ve istiâre tartışmasıyla irtibatlı biçimde ele aldığıdır. Müellif, teşbîhin mecâz sayılıp sayılmayacağı meselesinde yalnız edatın açık veya gizli oluşunu değil; tarafların ayrı ayrı korunup korunmadığını, lafzın aslî anlamından çıkıp çıkmadığını ve ifadenin belâgat değerini birlikte dikkate alır. Bu sebeple teşbîh ile istiâre arasındaki ayrımı tek bir şekil kuralına indirir.

İkinci sonuç, el-Alevî'nin teşbîh tanımında önceki tarifleri eleştirel biçimde değerlendirmesidir. el-Mutarrizî ve Zemlekânî'ye nispet edilen tariflerde mahiyet, sınır ve edat unsurunu yeterince açık bulmaz. Kendi tanımında ise teşbîhi iki veya daha çok şeyi belirli bir mana etrafında, kâf ve benzeri edatlar vasıtasıyla bir araya getirme şeklinde açıklar. Bu tanım, teşbîhin taraflarını, ortak mana zeminini ve edat unsurunu birlikte göstermesi bakımından önemlidir.

Üçüncü sonuç, el-Alevî'nin ortak sıfat merkezli bir değerlendirme yolu takip etmesidir. Ortak sıfat, yalnız iki tarafı birbirine bağlayan teknik bir unsur değil, teşbîhin değerini belirleyen ölçüttür. Müellifin duyusal, aklî, vicdânî, hayalî ve vehmî sıfatları ayrı ayrı ele alması, teşbîhin yalnız görünür benzerliklere dayanmadığını; zihni, iç tecrübeye dayalı ve tasavvurî yönleri de kapsadığını göstermektedir.

Dördüncü sonuç, *et-Tırâz*'da teşbîh bahsinin tenbih ve matlab tertibiyle düzenlenmiş olmasıdır. Tenbihlerde teşbîhin mahiyeti, faydaları, dereceleri ve ortak sıfatla ilgili meseleler açıklanırken, matlablarda teşbîhin kısımları, istişhâd kaynakları, keyfiyetleri ve hükümleri ele alınır. Bu tertip, tanımdan örneğe, örnekten hükme doğru ilerleyen bir açıklama düzeni meydana getirir. Kur'ân ayetleri, hadisler, Hz. Ali'ye nispet edilen sözler, mensur ifadeler ve şiir örnekleri de bu düzen içinde yalnız örnek değil, teşbîhin nasıl anlaşılacağını gösteren açıklayıcı unsurlar olarak kullanılır.

Sonuç olarak el-Alevî, teşbîhi yalnız bir söz sanatı olarak değil, yapı, değer, benzetme yönü ve istişhâd düzeniyle birlikte ele alınması gereken müstakil ve düzenli bir beyân bahsi olarak değerlendirmiştir. Bu çalışma, *et-Tırâz*'daki teşbîh bahsini eserin kendi tertibi ve kavramsal dili çerçevesinde incelemekle sınırlıdır. İleride yapılacak çalışmalarda el-Alevî'nin teşbîh anlayışı, Cürçânî, er-Râzî, Sekkâkî ve İbnü'l-Esîr gibi belâgat âlimlerinin yaklaşımlarıyla daha ayrıntılı biçimde karşılaştırılabilir.

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	* Bu çalışma Prof. Dr. Hüseyin GÜNDAY danışmanlığında 02.01.2020 tarihinde tamamladığımız “et-Tirâz Adlı Eseri Işığında Yahyâ B. Hamza el-‘Alevî’de Beyân İlmi” başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır. Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Yapay Zeka Beyanı (Yazar/lar)	*Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde sınırlı ölçüde yapay zekâ araçlarından yararlanılmış olup, içerik, analiz, yorum ve sonuçlara ilişkin tüm akademik sorumluluk yazarlara aittir.
Benzerlik Taraması	Yapıldı – Turnitin
Etik Bildirim	turkiyeilahiyat@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: 1. Yazar (%60), 2. Yazar (%40) Veri Toplanması: 1. Yazar (%60), 2. Yazar (%40) Veri Analizi: 1. Yazar (%60), 2. Yazar (%40), Makalenin Yazımı: 1. Yazar (%60), 2. Yazar (%40) Makale Gönderimi ve Revizyonu: 1. Yazar (%60), 2. Yazar (%40)
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	* This article is extracted from my master thesis/doctorate dissertation entitled “Bayan Science At Yahyâ B. Hamza Al-Alawi In The Light Of His Book Et-Tirâz”, supervised by Prof. Dr. Hüseyin GÜNDAY (Master’s Thesis, Bursa Uludağ University, Bursa/Türkiye, 02.01.2020). It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Artificial Intelligence Statement (Journal)	*The authors declare that artificial intelligence tools were used in the preparation of this study. The authors bear full responsibility for the scientific content, analysis, and conclusions of the study regarding the use of artificial intelligence..
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	turkiyeilahiyat@gmail.com
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Author Contributions	Design of Study: 1. Author (%60), 2. Author (%40) Data Acquisition: 1. Author (%60), 2. Author (%40) Data Analysis: 1. Author (%60), 2. Author (%40) Writing up: 1. Author (%60), 2. Author (%40) Submission and Revision: 1. Author (%60), 2. Author (%40)

Kaynakça | References

- Ahmed, Kâmeş. “Tecdidü’l-d-dersi’l-belâgî ‘inde’l-Alevî fî kitâbihi’t-Tırâz”. *Mecelletü’l-Âdâb ve’l-‘Ulûmi’l-İnsâniyye* 23 (2018), 121-132.
- Alevî, Yahyâ b. Hamza el-. *et-Tırâzu’l-Mütezammin li Esrârî’l-Belâga ve ‘Ulûmi Hakâiki’l-İ‘câz*. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 2002.
- Askerî, Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah el-. *Kitâbü’ş-Sînâ’ateyn: el-Kitâbe ve’ş-Şîr*. thk. Ali Muhammed el-Bicâvî - Muhammed Ebû’l-Fazl İbrâhim. Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 1419.
- Atâllah, Melîke b. “el-İmâm Yahyâ bin Hamza el-Alevî ve ishâmâtuhû’l-belâgiyye”. *el-Mevkifu’l-Edebî* 45/542 (2016), 167-179.
- Buhtürî, Ebû Ubâde el-. *Dîvânü’l-Buhtürî*. thk. ve şerh Hasan Kâmil es-Sayrafi. 5 Cilt. Kahire: Dâru’l-Maârif, 3. Basım, ts.
- Cürcânî, Abdülkâhir el-. *Esrârü’l-belâga fî ‘ilmi’l-beyân*. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-‘İlmiyye, 2001.
- Durmuş, İsmail. “Teşbih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/553-556. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Ebû Ubeyde Ma‘mer b. el-Müsennâ. *Mecâzü’l-Kur‘ân*. nşr. Muhammed Fuâd Sezgin. Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, 1381.
- Fellîh, Menâhil Fahrüddîn. “ed-Dersu’l-belâgî ‘inde’l-Alevî fî’t-Tırâz”. *Âdâbu’l-Râfidîn* 26 (1994), 171-204.
- Ferezdak. *Dîvânü’l-Ferezdak*. nşr. ve şerh İlyâ el-Hâvî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kitâbi’l-Lübânî - Mektebetü’l-Medrese, 1403/1983.
- İbn Manzûr. *Lisânü’l-‘Arab*. 6 Cilt. Kahire: Dâru’l-Meârif, ts.
- İbnü’l-Esîr, Ziyâeddîn. *el-Meseli’s-sâir fî edebi’l-kâtib ve’ş-şâ‘ir*. 4 Cilt. Kahire: Dâru Nahdati Mısır li’t-Tibâ‘a ve’n-Neşr ve’t-Tevzî‘, ts.
- İmruülkays b. Hucr el-Kindî. *Dîvânü İmri’ilkays*. thk. Muhammed Ebû’l-Fazl İbrâhim. Kahire: Dâru’l-Maârif, 5. Basım, 1984.
- Ka‘b b. Züheyr. *Dîvânü Ka‘b b. Züheyr*. thk. Dervîş el-Cüveydî. Sayda-Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 1429/2008.
- Kilkîle, Abduh Abdülazîz. *el-Belâgatü’l-istilâhiyye*. Kahire: Dâru’l-Fikrî’l-Arabî, 3. Basım, ts.
- Mursî, Boulachar. “Hakikatü’l-i‘câz min hilâli Kitâbi’t-Tırâz”. *Dirasât Muâsara* 4/3 (2020), 174-184.
- Mütenebbî, Ebû’t-Tayyib el-. *Dîvânü’l-Mütenebbî*. Beyrut: Dâru Beyrût li’t-Tibâ‘a ve’n-Neşr, 1403/1983.
- Nâcî, Leylâ Sa‘dullah. “eş-Şâhidu’l-Kur‘ânî fî Kitâbi’t-Tırâz Yahyâ b. Hamza el-Alevî el-

Yemenî". *Mecelletü Kulliyeti't-Terbiyye* 4 (2009), 112-119.

Râzî, Fahreddin er-. *Nihâyetü'l-icâz fî dirâyeti'l-i'câz*. Beyrut: Dâru Sâdır, 2004.

Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekir es-. *Miftâhu'l-ûlûm*. thk. Naîm Zerzûr. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1407/1987.

Şahtû, Ali. *Binâ'ü'n-nassi 'inde İbn Hamza el-Alevî*. Cezayir: Vahran Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 2016.

Temîmî, Ali Hüseyin Hamâdî et-. "el-Mustalahu'l-belâgî 'inde'l-Aleviyyi beyne'l-ibdâ'î ve's-şümûlî ve'l-işkâl". *Mecelletü'l-Âdâb* 98 (2011), 41-55.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-. *Sünenü't-Tirmizî*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir vd. Mısır: Şirketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 2. Basım, 1395/1975.

Va'vâ' ed-Dimaşkî, Ebû'l-Ferec Muhammed b. Ahmed el-Gassânî. *Dîvânü Va'vâ' ed-Dimaşkî*. thk. Sâmi ed-Dehhân. Beyrut: Dâr Sâdır, 2. Basım, 1993.

Yener, Adem - Akşit, Eyüp. "Yahya b. Hamza el-Alevî'nin et-Tirâz Adlı Eserinde Haber Cümlesi ve İsnad-ı Haberî Konularını İnceleme Yöntemi". *Mîzânü'l-Hak: İslami İlimler Dergisi* 19 (Aralık 2024), 447-468.

Zemlekânî, Abdülkerîm b. Muhammed ez-. *et-Tibyân fî 'ilmi'l-beyân el-mutli' alâ i'câzi'l-Kur'ân*. Bağdat: Matba'atü'l-Ânî, 1964.

Zü'r-Rumme, Gaylân b. 'Ukbe. *Dîvânü Zî'r-Rumme bi-şerhi Ebî Naşr el-Bâhilî*. thk. Abdülkuddûs Ebû Sâlih. 3 Cilt. Cidde: Müessesetü'l-Îmân, 1402.